

ЦИРКУНОВА І. В.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ІРОНІЯ ТА ЇЇ ІНТЕРПРЕТАЦІЯ З ТОЧКИ ЗОРУ ЛІНГВІСТИКИ ТА ПЕРЕКЛАДУ

Статтю присвячено аналізу іронії, її основних характеристик та засобів вираження у художньому тексті. В статті наведені приклади іронічних висловлювань іспанською мовою та їхній переклад українською з перекладацьким коментарем.

Ключові слова: іронія, засоби вираження, імпліцитність, контекст, комічне, іронічний ефект, оцінка, відтворення іронії.

Статья посвящена анализу иронии, ее основных характеристик и средств выражения в художественном тексте. В статье приведены примеры ироничных высказываний на испанском языке и их перевод на украинском языке с переводческим комментарием.

Ключевые слова: ирония, средства выражения, имплицитность, контекст, комическое, иронический эффект, оценка, воспроизведение иронии.

The article is dedicated to the analysis of the irony, its main characteristics and means of expression in a literary text. The article gives examples of ironic statements in Spanish and its translation into Ukrainian language with translator commentary.

Key words: irony, means of expression, implicit, context, comic, ironic effect, score, play irony.

Мета – проаналізувати різні погляди на іронію, виявити її основні характеристики, засоби вираження та шляхи перекладу.

Предмет полягає у аналізі різних тлумачень іронії з точки зору лінгвістики та перекладу, а також шляхів відтворення речень з конотативною іронічною інформацією в перекладі.

Об’єкт нашого дослідження становлять іспанські речення з конотативною іронічною інформацією та їхні переклади українською мовою.

Матеріалом дослідження послужили твори Хорхе Луїса Борхеса “Алеф”, Каміло Хосе Села “Булик” та Карлоса Руїса Сафона “Ігри янгола” та їхні переклади українською мовою.

В статті було проаналізовані погляди різних науковців на іронію, досліджено питання функціонування іронії в художньому тексті, а також залежність перекладу від засобів вираження іронії в оригіналі, з метою виявлення основних труднощів перекладу та визначення шляхів їх подолання на основі вже існуючих перекладів, що й складає **наукову новизну роботи**.

Слово іронія походить від грецького “*εἰρωνεία*”, що означає “удавання у промові” [13]. Вважається, що вперше у значенні “легкої насмішки” її використав давньогрецький філософ Сократ. Саме він вперше почав розглядати іронію як засіб критичного сприйняття реальності. В той час оратори сприймали іронію як можливість сказати “так”, коли мається на увазі “ні” та навпаки. Подальші намагання дати визначення іронії та її місця у житті людини здебільшого належали філософам.

Одним із перших, хто прив’язав іронію до категорії комічного, став В. Я. Пропп, який визначив природу іронії як одного із засобів вираження комічного, і вказав на те, що у випадку іронії словами виражається одне поняття, а розуміється під ним інше, протилежне: на словах виражається позитивне, а мається на увазі протилежне йому, негативне. Іронія алегорично розкриває недоліки того, про кого (або про що) йдеться. Вона є одним із видів насмішки, і цим визначається її комізм [1:78]. З огляду на таке твердження науковця, іронію можна вважати підвидом алегорії, тим не менш прийнято розрізняти ці два види іносказань, оскільки іронія утворює комічний ефект, тоді як алегорія відсилає до загальнокультурного контексту

Як правило, іронія базується на антифразисі – стилістичній фігурі, яка полягає у використанні слова або словосполучення в протилежному значенні. Основна функція антифразиса – оціночна, що має іронічний ефект: від насмішки та сатири до викривального сарказму. На тому, що іронічне судження завжди містить у собі оцінку наголошували і Д. Перрет та Х. П. Грайс. Ж. Е. Фомічева, в свою чергу, визначила іронію як його концептуальну категорію художнього тексту, яка дозволяє автору імпліцитно виразити емоційно-оціночні позиції, відношення до зображуваної дійсності. Іронія ґрунтується на приховуванні, завуальованості, непрямому вираженні справжніх думок, таким чином головна характеристика іронії – її імпліцитність. Як зазначає К. М. Шиліхіна, значення іронічного висловлювання складається не лише з того, що сказано, але й з того, що залишилося словесно невираженим [3:185]. Саме цим пояснюється широке використання іронії, до якої вдаються, щоб створити комічний ефект, певним чином вплинути на адресата, що дозволяє розглядати іронію як категорію прагматики, та переконати

шляхом доведення до абсурду [2:16]. Виявити ці імпліцитні наміри нам допомагає контекст.

Іронія проявляється лише в певному контексті, без нього висловлювання розумітиметься в його буквальному значенні, а імпліцитне – протилежне залишиться нерозпізнаним. Інколи для розуміння іронії достатньо найближчого контексту, а інколи необхідно виходити і у більш широкий, навіть за межі тексту. Таким чином, розпізнання іронії вимагає обізнаності з позамовною дійсністю. Труднощі не виникають у людей з “загальноприйнятою системою асоціацій” [4:163], термін введений Максом Блейком щодо метафори, який однак підходить і у випадку з іронією. Розпізнання іронії – основне завдання перекладача, а вже потім її передача в перекладі. Наприклад:

¿Qué le parece? – Encantador. Estoy por mudarme aquí yo también [15:12]. – *Ну як вам моя оселя? – Вона просто чудова. Певно, я теж переселюся сюди* [9:24].

Іронія цього висловлювання розуміється з попереднього контексту, а також з наступних реплік персонажів:

Este sitio parece una mazmorra – proclamó finalmente –. No sé cómo puedes vivir aquí [15:13]. – *Це місце схоже на підземну буцегарню, – нарешті проголосив він. – Не розумію, як ти можеш тут мешкати* [9:25].

В перекладі відбулося додавання словосполучення *моя оселя*, яке перекладач ввів для кращого розуміння, про що саме йдеться. Також він експлікував речення *Encantador*, вираженого прикметником, переклавши його *Вона просто чудова*. В іспанській мові дієслово *estar* з прийменником *por* вживається для відображення дії, що досі не здійснена, але має бути здійсненою, в українському перекладі вжито прислівник *певно*, який відображає певний намір мовця, його готовність до переїзду.

Інколи ми розуміємо, що висловлювання іронічне, коли авторське судження суперечить здоровому глузду, коли авторська позитивна оцінка протиставляється об’єктивній, таким чином іронія ще й когнітивна категорія, оскільки вона завжди спирається на, нехай емпіричні, однак загальноприйняті знання та розуміння. Наприклад:

Haga el favor de pasar a la suite presidencial, don Pedro – le invité [15:12]. – Прошу заходьте до президентських покоїв, доне Відаль, – запросив його я [9:24].

Іронія виражена антифразисом. Те, що висловлювання вжито в іронічному значенні випливає з попереднього контексту, що також має іронічні конотації:

A pesar de mis ínfulas de autor popular, mi sueldo no me alcanzaba más que para subsistir por los pelos, comprar más libros de los que tenía tiempo de leer y alquilar un cuartucho en una pensión sepultada en un callejón junto a la calle Princesa regentada por una gallega devota que respondía al nombre de doña Carmen. Doña Carmen exigía discreción y cambiaba las sábanas una vez al mes, por lo cual se aconsejaba a los residentes que se abstuviesen de sucumbir a las tentaciones del onanismo o de meterse en la cama con la ropa sucia [15:10]. – Попри бучну славу популярного автора, моєї платні вистачало лише на дуже скромне прогонування, на купівлю кількох книжок, які я встиг прочитати, та винаймання кімнатки в пансіоні, захованому в глибині провулку, неподалік від вулиці Принцеси, де розпоряджалася побожна галісійка, яка вимагала, щоб її називали “донья Кармен”. Донья Кармен любила порядок і змінювала постільну білизну лише раз на місяць, тому вимагала від своїх постояльців, щоб вони не піддавалися спокусі онанізму й не лягали в ліжко у брудному одязі [9: 22].

Тут теж іронія виражена через антифразис. Читач відчуває її у суперечності: протиставленні описуваного (змінювала постільну білизну лише раз на місяць) загальноприйнятому стану речей, а також авторській оцінці (любила порядок). В перекладі відбулася лексична заміна: *exigía discreción* (вимагала порядок) – *любила порядок*; *por lo cual se aconsejaba a los residentes* (тому постояльцям радили) – *тому вимагала від своїх постояльців*. Таким чином, в першому випадку перекладач замінив слово *exigir* (вимагати), що має більш категоричну, жорстку конотацію, на більш м'яке *любити*, а в другому випадку навпаки, компенсував цю заміну, переклавши нейтральне *aconsejar* (радити) на *вимагати*.

Ще одним яскравим прикладом невідповідності авторської оцінки об'єктивній служить речення з роману Каміло Хосе Села “Вулик”:

Mientras don Pablo, que es un miserable que ve las cosas al revés, sonríe contando lo de Madame Pimentón, la señorita Elvira deja caer la colilla y la pisa. La señorita Elvira, de cuando en cuando, tiene gestos de verdadera princesa [12:40] – Поки цей нікчема дон Пабло, котрий усе перекручує, сміючись, розповідає про свою пригоду з мадам Піментон, сеньйорита Ельвіра кидає на підлогу недопалок і затоптує його. Сеньйорита Ельвіра часом поводитья як справжнісінька принцеса [10:25].

У цьому прикладі іронія розуміється через суперечність, що виникає між діями героїні та оцінкою цих дій самим автором. В перекладі фіксуємо лексичну заміну: іспанська аналітична конструкція *tiene gestos* в українському варіанті відтворена ситуативним відповідником дієсловом *поводиться*, що в певних контекстах є синонімом до *tener gestos* (*мати манери*). Перекладач зберіг образ *verdadera princesa* - *справжнісінька принцеса*, оскільки його відтворення українською мовою не становило жодних труднощів, бо він породжує ті самі асоціації як в українців, так і в іспанців.

Вираження іронії не обмежується лише антифразисом, вона може базуватися на безліччі засобів. У попередньому випадку, наприклад, іронія виражена образним порівнянням, адже саме в образі криється оцінка, ставлення мовця до чогось чи когось, однак ця оцінка протилежна тому образу, в якому вона прихована. З точки зору перекладу іронія виражена образним порівнянням не викликає особливих труднощів у разі збігу соціальних та культурних норм у двох мовах.

Іронія може виражатися на різних рівнях: фонетичному, граматичному (використання множини, умовного способу), лексичному (використання архаїзмів, слів високого реєстру, полісемії, авторських okazionalnih новоутворень), синтаксичному (синтаксичні порушення, довгі переліки, риторичні питання, вставні речення, речення з вставними словами та словосполученнями, повтори), стилістичному (комбінування слів з різною функціонально-стильовою маркованістю, наростанням градацій, комічного нагромадження деталей, інших проявів гіперболізації, пародійних засобів). Цікаво, що будучи тропом, іронія може виражатися за

допомогою інших тропів, зокрема через метафору, порівняння, гіперболу, перифразу, тому іронію називають “складним тропом”.

Наприклад: *Así que, concluyendo, y porque es Navidad, y para que su amigo se calle de una puñetera vez, le ofrezco debutar como los héroes: contra viento y marea* [15:5]. – А тому, з нагоди Різдва і для того, щоб ваш друг напевні стулив рота й дав мені спокій, я пропоную вам дебютувати, дебютувати, як дебютують герої: проти вітру і хвиль. [9:12]

На іронію в цьому реченні нам вказує образне порівняння: *debutar como los héroes: contra viento y marea*, що, безумовно, є перебільшенням ролі головного героя у цій частині роману. Адже ці слова промовляє головний редактор однієї з “захирілих” [9:9] газет до бідного юнака, що перекомпоновує повідомлення, і якого через певні обставини попросили написати невелике оповідання, щоб не затримувався випуск газети. З попереднього контексту зрозуміло, що сам редактор зневажливо ставиться до хлопця і не очікує від нього жодного позитивного результату. Перекладач задля досягнення підсилення образності двічі вжив слово *дебютувати*, що можна вважати вдалим, оскільки, повтори належать до синтаксичних засобів досягнення іронічного ефекту. Наприклад:

Entonces los mulatos nebulosos de Lazarus Morell se transmitían una orden que podía no pasar de una seña y lo libraban de la vista, del oído, del tacto, del día, de la infamia, del tiempo, de los bienhechores, de la misericordia, del aire, de los perros, del universo, de la esperanza, del sudor y de él mismo[12:21]. – Й тоді похмурі мулати Лазаруса Мореля передавали один одному наказ, іноді лише моргнувши оком чи зробивши якийсь інший непомітний знак, і визволяли бідолаху від зору, від слуху, від дотику, від денного світла, від ганьби і безчестя, від часу, від його добродійців, від милосердя, від повітря, від собак, від вітру, від надії, від поту і від себе самого [8:24].

Дослівний переклад відтворює іронію виражену метафорою з фокусом на слові *libraban – визволяли*, яке в мові має позитивне значення, однак таке поєднання присудка з додатком створює невідповідність, яка вказує на негативне значення.

Використання іронії залежить від виду тексту, інколи воно обмежується лише поодинокими репліками персонажів твору, а інколи викладення всього тексту може бути іронічним. З огляду на це

дослідники виділяють іронію у її вузькому та широкому значеннях. До першого належить іронія у суто мовному значенні, яка утворюється в тексті за тропеїчним принципом. У цьому випадку іронія функціонує просто як стилістичний прийом. В другому, широкому значенні, іронію розуміють як естетичну категорію, що виражається через численні мовні засоби. Вона може складати невід’ємну частину творчого методу письменника, відображаючи специфіку його світосприйняття і основні принципи художнього відображення дійсності в його творах. Можна назвати таких авторів як Вольтер, Борхес, трапляється вона в “Мертвих душах” Гоголя, в “Евгеній Онегин” Пушкіна та інших. В такому випадку іронія стає стрижнем всієї художньої структури твору, його основним композиційно-літературним принципом, тобто композиційною домінантою, яка не лише задає естетичну тональність і побудову тексту, але й підпорядковує собі використання всіх естетичних прийомів [5:303].

О. Галич говорить про іронічну інтонацію, яка виявляє себе в контексті, більш-менш близькому сусідстві з іншими висловлюваннями автора, загальний тон яких дає змогу вловити в кожному окремому випадку, невиявлену прямо, іронічну інтонацію [6:222]. За О. Б. Ткаченком, загалом інтонація може поставати поза лексичним складом тексту, як звукове тло, але в процесі лексичної та фразової актуалізації вона або відповідає змістові повідомлення, або суперечить йому, саме тоді й проявляється іронія.

Для перекладача іронія може стати проблемою, що може виникнути ще на етапі розпізнання її в тексті, а вже потім під час відтворення. Особливі труднощі становить іронія виражена грою слів, використанням омонімії чи багатозначних слів. Красномовним прикладом може слугувати речення з шахрайського роману Франсіско де Кеведо “Історія життя пройдисвіта на ім’я Дон Паблос”. На жаль, перекладу цього роману українською мовою не існує, тому ми проаналізуємо російську версію:

“Salió de la cárcel con tanta honra, que le acompañaron doscientos cardenales; salvo que a ninguno llamaban eminencia” [13:18].

За подобные и всякие другие безделицы отец мой был схвачен, но, как мне рассказывали потом, вышел из тюрьмы с таким почетом, что его сопровождало сотни две кардиналов, из которых

ни одного, впрочем, не величали вашим высокопреосвященством [11:20].

Переклад правильний, однак він не передає іронії, що притаманна оригінал, оскільки іспанське *cardenal* має не одне значення, означає не лише *кардинал*, а й *синець*. На жаль, у російській мові не достатньо засобів для відтворення цього речення.

Таким чином, іронія – це особливий вид іносказання, який характеризується імпліцитністю, оцінністю та комізмом. Іронія функціонує в вузькому і широкому значеннях, та на різних рівнях тексту має безліч засобів вираження. Іронія можлива лише в певному контексті, від вузького до широкого. З точки зору перекладу іронія не викликає труднощів у разі збігання парадигм соціальних норм та уявлень в обох мовах, та якщо засоби вираження іронії в першотворі можна легко відтворити в перекладі. Головна проблема виникає на етапі розпізнання іронії в тексті, що вимагає від перекладача особливої майстерності: бездоганного володіння мовою, обізнаності у позамовній дійсності, вміння відтворити засоби вираження іронії та зберегти іронічний ефект в перекладі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Пропп В. Я. Проблемы комизма и смеха / В. Я. Пропп. – СПб. : Союз, 1997. – 284 с.
2. Фомичева Ж. К. Интертекст как средство воплощения иронии в современном английском романе / Ж. К. Фомичева. – СПб., 1992.
3. Шилихина К. М. Ирония как способ повышения авторитетности / К. М. Шилихина // Серия аспекты языка и коммуникации. – 2008. – Вып. 4. – С. 184–194.
4. Блэк М. Метафора / М. Блэк // Теория Метафоры. – М. : Прогресс, 1990. – С. 151–170.
5. Хованская З. И. Стилистика французского языка / З. И. Хованская. – М. : Высшая школа, 2004.
6. Галич О. Теория литературы / О. Галич. – К. : Либідь, 2001. – 486 с.

ДОВІДНИКИ

7. Wikipedia – режим доступу : http://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%86%D1%80%D0%BE%D0%BD%D1%96%D1%8F#.D0.86.D1.80.D0.BE.D0.BD.D1.96.D1.8F_.D0.B2_.D1.83.D0.BA.D1.80.D0.B0.D1.97.D0.BD.D1.81.D1.8C.D0.BA.D1.96.D0.B9_.D0.BB.D1.96.D1.82.D0.B5.D1.80.D0.B0.D1.82.D1.83.D1.80.D1.96_19_.D1.81.D1.82

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

8. Борхес Х. Л. Алеф / Х. Л. Борхес. – Харків : Фоліо, 2009. – 572 с.
9. Сафон К. Р. Ігри Янгола / К. Р. Сафон. – Харків : Клуб сімейного дозвілля, 2009. – 559 с.
10. Села К. Х. Вулик / К. Х. Села. – К. : КМ Publishing, 2011. – 256 с.
11. Франциско К. Д. История жизни пройдохи по имени Дон Пабло, пример бродяг и зеркало мошенников [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lib.ru/INOOLD/KEWEDO/kevedo3.txt>
12. Camilo J. C. La colmena / J. C. Camilo. – СПб. : КАРО, 2008. – 448 с.
13. Francisco Q. La vida de buscón llamado don Pablos, ejemplo de vagamundos y y espejo de tacaños [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.rinconcastellano.com/biblio/barroco/quevedo_buscon_i.html#
14. Jorge L. B. Aleph / L. B. Jorge. – Режим доступу : <http://biblio3.url.edu.gt/Libros/borges/infamia.pdf>
15. Zafón C. R. Juego del angel / C. R. Zafón. – Planeta, 2008. – 672 p.